

Bogna Matuszewska-Sulima

**Droga Francuska Camino de Santiago
– dziedzictwo kulturowe i pielgrzymi
w pierwszej dekadzie XXI w.**

***French Route Camino de Santiago – cultural heritage
and pilgrims at the beginning of 21st century***

Abstract: For centuries, *Camino Francés* has been the main pilgrimage route leading to Santiago de Compostela. At the beginning of the 21st century, it is experiencing his renaissance. An increased pilgrimage movement can be observed not only in the holy years what can be seen in 2016. Pilgrims who often come from outside Europe are motivated by various reasons, represent different denominations and perform various professions. *Camino Francés* belongs to the World Cultural Heritage. The pilgrimage trail, as well as the monuments located on it, have been on the UNESCO list since 1993. It is also the first cultural trail that has become a model for the creation of subsequent trails due to the fact that *Camino de Santiago* is fundamentally related to the spiritual and civilizational roots of Europe.

Keywords: Spain, Way of Saint James, ways of pilgrimage, renaissance, pilgrims, heritage, monuments

1. Wprowadzenie

Camino de Santiago, szlak pielgrzymkowy wiodący do grobu świętego Jakuba Apostoła w hiszpańskiej Composteli, u progu XXI w. przeżywa renesans. W średniowieczu identyfikowany był przede wszystkim z Droga Francuską (*Camino Francés*), wiodącą z Francji przez Pireneje, Roncesvalles, Puente la Reina, Estellę,

Burgos, Astorgę, León, O’Cebreiro do Santiago de Compostela. Miasto to, obok Rzymu i Jerozolimy było trzecim pod względem rangi, katolickim sanktuarium. Fakt ten potwierdzają liczne źródła, w tym świadectwa pielgrzymów i opisy pielgrzymek. Jedną z najbardziej znanych jest relacja z pielgrzymki Drogą Francuską do Composteli autorstwa Aymerica Picaud. Możemy ją znaleźć w V księdze *Kodeksu Kalikstyńskiego* (Diaz y Diaz 1991).

Początki pielgrzymowania do Santiago de Compostela sięgają 820 r., kiedy odkryto grób zawierający szczątki Apostoła na Półwyspie Iberyjskim, w pobliżu Iria Flavia. Wiadomość o tak niezwykłym odkryciu bardzo szybko rozniosła się po chrześcijańskim świecie. Niestety nie znajdziemy zapisu kronikarskiego dotyczącego pielgrzymów z pierwszej połowy IX w. (Temperan Villaverde 2013).

Rozwój szlaku spowodował ożywienie relacji społecznych i ekonomicznych, rozwój miast i rozkwit handlu (www 18). Prężnie rozwijały się północne regiony Hiszpanii. *Camino Francés* stało się źródłem przekazywania kultury i tradycji, przyczyniło się do rozwoju sztuki romańskiej i gotyckiej, która przez Pireneje dotarła tu z sąsiedniej Francji. Potwierdzają to liczne budowle, sakralne i świeckie zachowane do naszych czasów z arcydziełem sztuki gotyckiej, z katedrą w Burgos, na czele.

Obecnie na Półwyspie Pirenejskim szlaki Jakubowe tworzą gęstą sieć, a do najważniejszych należą Droga Północna (*Camino del Norte*), Droga Angielska (*Camino Inglés*) czy *Via de la Plata*. Odradzają się stare lub są projektowane nowe odcinki szlaku w innych krajach europejskich: Niemczech, Francji, Czechach, na Słowacji, a także w Polsce. Na *Camino de Santiago* pojawiają się pielgrzymi z najodleglejszych zakątków świata, położonych daleko od Europy z: Australii, Afryki, Azji czy Ameryki. Dominację Hiszpanów przełamali obcokrajowcy (www 21).

Celem artykułu jest analiza walorów kulturowych *Camino de Santiago*, na przykładzie wybranych miejsc, które od wieków odwiedzane są przez pielgrzymujących Drogą Francuską pątników oraz motywacje podjęcia podróży i charakterystyka demograficzno-społeczna pielgrzymów.

2. Dziedzictwo kulturowe

W 1987 r. szlak pielgrzymkowy do Santiago de Compostela został ogłoszony przez Radę Europy pierwszym Europejskim Szlakiem Kulturowym. Co kryje się pod pojęciem Europejski Szlak Kulturowy? Jest to szlak, który przebiega przez

więcej niż jeden kraj lub region, nawiązuje do zagadnień historycznych, artystycznych lub społecznych dotyczących Europy, wykracza poza wymiar lokalny. Miejsca znajdujące się na szlaku powinny być reprezentatywne dla kultury europejskiej postrzeganej całościowo. Wytyczając europejski szlak kulturowy można posłużyć się szlakiem geograficznym już istniejącym biorąc pod uwagę wybitne walory środowiska przyrodniczego jako kryterium (www 4).

Camino de Santiago należy również do najcenniejszych dóbr kulturowych Hiszpanii. W 1962 r. w Madrycie wydano dekret dotyczący spuścizny historycznej i artystycznej *Camino Francés* (www 9). W 1993 r. zostało ono wpisane na Listę Światowego Dziedzictwa UNESCO (www 1). W 2004 r. otrzymało kategorię Wielkiego Szlaku Kulturowego Rady Europy, gdyż spełniło wymagane kryteria. *Camino de Santiago* jest bowiem: zorganizowane wokół paneuropejskiego tematu, łączy się z różnorodnymi projektami w różnych regionach Europy, a także tworzy sieć między regionami i krajami. W tym samym, 2004 r., *Camino de Santiago* zostało uhonorowane nagrodą Księcia Asturii w kategorii Zgoda Między Narodami (Premio Principe de Asturias de la Concordia) jako droga kulturowa, artystyczna, historyczna, ale także sportowa i turystyczna, określona jako wielka droga europejska na przestrzeni wieków (www 11).

W 2015 r. listę szlaków jakubowych w Hiszpanii rozrzeszono o biegnące na północy *Camino del Norte*, *Camino Primitivo*, *Camino Lebaniego* i *Camino Vasco del Interior*. Wszystkie szlaki świętego Jakuba znajdujące się na liście UNESCO otrzymały wspólną nazwę: *Camino Francés* i Szlaki Północnej Hiszpanii. Ich łączna długość wyniosła ponad 2200 km (www 25).

Od czasu wizyty Jana Pawła II w 1982 r., a później w 1989 r. podczas Światowych Dni Młodzieży, na szlak pielgrzymkowy zaczęło wyruszać coraz więcej pielgrzymów. Zakładano nowe stowarzyszenia Jakubowe wzorem Paryża (la Société des Amis du Chemin de Saint Jacques de Paris, istniejące od 1950 r.) i Estelli (Amigos del Camino de Santiago de Estella, 1962). Obecnie rozwijają się one nie tylko w Hiszpanii czy w Europie, ale na całym świecie. Powstają liczne organizacje promujące pielgrzymowanie. Organizacje kościelne i świeckie, samorządy lokalne, niezliczeni wolontariusze czuwają nad utrzymaniem „Drogi świętego Jakuba”, wspierają pielgrzymów. Organizowane są spotkania, konferencje i wydarzenia kulturalne związane z „Drogą świętego Jakuba”. Ich kulminacją przypada 25 lipca w święto Jakuba Apostoła.

Dziedzictwo kulturowe *Camino Francés* jest niezwykle bogate i nie sposób przedstawić w niniejszej pracy wszystkich miejsc z nim związanych. W związku

z powyższym przybliżymy najważniejsze zabytki, które zostały uwzględnione na liście światowego dziedzictwa UNESCO jak i te miejsca o niepodważalnych walorach historycznych i artystycznych na „Drodze Francuskiej” (www 3).

Zacznijmy od prowincji Nawarra w północnej Hiszpanii. Tam właśnie, w Pirenejach, położone jest Roncesvalles, po baskijski Orreaga. Jest to 749 kilometrów od Santiago de Compostela. To właśnie w nim, utrudzeni wędrówką pielgrzymi znajdowali schronienie i miejsce wypoczynku po sforsowaniu gór. Istniejący od 1132 r. klasztor augustianów do dzisiaj służy pielgrzymom. Real Colegiata de Roncesvalles jest odwiedzana przez wszystkich pielgrzymujących, wielu spośród nich uczestniczy we mszy świętej zakończonej specjalnym błogosławieństwem dla pielgrzymujących do grobu świętego Jakuba Apostoła. W kolegiacie będącej jednym z najznamienitszych przykładów gotyku francuskiego, znajduje się figura Matki Bożej wykonanej w Tuluzie w XIV w.

Innym miejscem, nierozłącznie związanym z *Camino* jest romański most w Puente la Reina. Został on zbudowany w XI w., by służyć pielgrzymom w przeprawieniu przez rzekę Arga. Miejsce to było szczególnie ważne, gdyż właśnie w nim łączyły się się drogi wiodące z Roncesvalles/Orreaga (*Camino Francés*) i z Somport (*Camino Aragonés*). Most w Puente la Reina należy do najokazalszych i najpiękniejszych zabytków sztuki romańskiej położonych na Drodze świętego Jakuba.

W lekkim oddaleniu od drogi Jakubowej znajduje się opactwo benedyktyńskie Santo Domingo de Silos, które również zapisało się w historii pielgrzymowania do Santiago. Jest to przykład architektury romańskiej z VII w. w Hiszpanii.

Podążając *Camino Francés* docieramy do miejscowości Atapuerca. To właśnie tutaj odkryto podczas wykopalisk archeologicznych prowadzonych w latach 1996 i 1997 szczątki pierwotnego człowieka zamieszkującego nasz kontynent. Był to *Homo antecessor*, żyjący od 1 200 000 do 800 000 lat. W 2000 r. wpisano stanowisko w Atapuerce na Listę Światowego Dziedzictwa UNESCO.

Pierwszym z większych miast położonych na szlaku francuskim jest Burgos, założone w 884 r. To miasto pełne historii i zabytków było w XI w. stolicą Kastylii, a także siedzibą biskupstwa. Złote lata i pełny rozkwit przypadły na XIII i XIV stulecie, kiedy rezydowali w nim władcy Królestwa Kastylii i Léon. Perłą Burgos jest bez wątpienia katedra Santa Maria wybudowana w stylu gotyckim (gotyk francuski), która od 1984 r. figuruje na Liście Światowego Dziedzictwa UNESCO. Katedra została na niej umieszczona, jako jedyny samodzielny obiekt sakralny. Pozostałe zabytki zostały dodane później, w 2014 r.

Kolejną piękną katedrę, również poświęconą Matce Bożej, napotkamy w León, stolicy Królestwa León w wiekach X–XIII. Ten klejnot hiszpańskiego gotyku, wznoszony od połowy XIII w. aż do końca XIV stulecia, słynie przede wszystkim z witraży. Najstarsze z nich powstały w okresie od XIII do XV w. W Europie tylko katedra w Chartres we Francji może poszczycić się znamienitszymi. Prócz katedry, wszyscy pielgrzymujący podziwiają bazylikę San Isidoro (XI–XII w.) z grobem tego świętego, a także miejsce wiecznego spoczynku władców León, ozdobione malowidłami romańskimi. Nie możemy pominąć perły gotyku hiszpańskiego: Hostal San Marcos de León, z długą, bardzo dekoracyjną, platereskową fasadą. Żegna ona pielgrzymów opuszczających León.

Kolejne ważne zabytki dziedzictwa odnajdujemy w Astordze. Katedra Santa María oraz pałac biskupi projektowany przez Antonio Gaudiego należą do jej najokazalszych zabytków. Katedra łączy trzy style architektoniczne: gotycki, panujący we wnętrzu, renesansowy, obejmujący fasadę i wykusze oraz barokowy – wieże. Z kolei pałac biskupi reprezentuje styl neogotycki i wybudowano go z szarego granitu w 1915 r. Obecnie w pałacu znajduje się Museo de los Caminos poświęcone szlakom świętego Jakuba.

Do najznamienitszych zabytków znajdujących się w obrębie Drogi Francuskiej w Hiszpanii należy opactwo San Julian de Samos, utworzone w VI w. Od wieków jego drzwi są szeroko otwarte dla pielgrzymów. Budowla reprezentuje rozmaite epoki: preromańską, gotycką, renesansową, barokową i roccoco. Pielgrzymi mogą również przenocować w schronisku zorganizowanym przy klasztorze.

Na końcu pielgrzymiego szlaku pielgrzymi docierają do Santiago de Compostela. Swe kroki kierują na plac Obradoiro znajdujący się przed katedrą. Katedra, w której spoczywa ciało świętego Jakuba Apostoła, jest arcydziełem sztuki romańskiej (www 16). Posiada także liczne partie gotyckie, barokowe, platereskowe i neoklasyczne. Jej budowę rozpoczęto w 1075 r. Imponujący Portyk Chwały, dzieło mistrza Mateusza z 1188 r., stanowi główne wejście do świątyni, przez które pielgrzymi wchodzili po zakończeniu pielgrzymki. Miasto Santiago de Compostela wraz z katedrą należą do światowego dziedzictwa UNESCO (www 17).

Przedmiotem niniejszych rozważań jest dziedzictwo kulturowe związane z *Camino Francés*. Powyżej wymieniono główne zabytki o najwyższych walorach artystycznych, które rozpozna każdy pielgrzymujący Drogą Francuską od Roncesvalles do Santiago de Compostela. Niemniej trzeba zaznaczyć, iż zabytki dziedzictwa światowego znajdują się także na innych odcinkach *Camino de Santiago* w Hiszpanii (www 6). W poniższym zestawieniu uwzględniono zabytki

wpisane na Listę Światowego Dziedzictwa UNESCO znajdujące się w różnych prowincjach, przez które przebiega „Droga świętego Jakuba” w Hiszpanii (www 12). Są to:

- 1984 – katedra w Burgos (Burgos, *Camino Francés*),
- 1985 – stare miasto w Santiago de Compostela (Galicia), Altamira, jaskinia krasowa (Cantabria, *Camino del Norte*), zabytki Oviedo (Asturias, *Camino Primitivo*),
- 1986 – stare miasto w Cáceres (Cáceres, *Vía de la Plata*),
- 1987 – katedra i zabytki Sewilli (Andalucia, *Vía de la Plata*),
- 1988 – stare miasto w Salamance (Castilla y León, *Vía de la Plata*),
- 1993 – Camino Francés w Hiszpanii (Navarra, Aragón, la Rioja, Castilla y León, Galicia), zabytki z okresu rzymskiego, Mérida (Extremadura, *Vía de la Plata*),
- 2000 – stanowisko archeologiczne w Atapuerca (Castilla y León, *Camino Francés*), mury miejskie w Lugo (Galicia, *Camino Primitivo*),
- 2009 – Wieża Herculesa (Galicia, *Camino Inglés*),
- 2014 – stare miasto w Burgos (Burgos, *Camino Francés*),
- 2015 – Camino de la Costa (Galicia, Cantabria, la Rioja, Asturias, País Vasco).

Jak widać, lista ta jest imponująca, a zabytki bardzo zróżnicowane: mosty, schroniska, szpitale, kościoły i katedry. Prócz samych zabytków umieszczone są na niej całe odcinki drogi Jakubowej obejmujące *Camino Francés* i pozostałe drogi pielgrzymkowe położone w północnej części Hiszpanii, o czym wspomniano już wcześniej.

3. Pielgrzymi na Camino Francés

W pierwszej dekadzie XXI w. ruch pielgrzymkowy na *Camino de Santiago* stale rośnie (www 22). Do grobu świętego Jakuba Apostoła podążają przedstawiciele ponad stu narodowości: 114 w roku 2004, 140 w 2010 i 144 w 2016. Rozpoczynają oni wędrówkę w różnych miejscach, także od progu własnego domu, przemieszczają się w różny sposób, przyświecają im różne motywy pielgrzymowania.

Przyjrzyjmy się im z bliska opierając się na statystykach Biura Obsługi Pielgrzyma (Oficina de Acogida al Peregrino) funkcjonującym przy katedrze w Santiago de Compostela. Statystyki te obejmują wszystkie osoby, które przeszły co najmniej 100 kilometrów pieszo lub przejechały 200 kilometrów na rowerze, w trakcie

pielgrzymki posługiwały się paszportem pielgrzyma (*credencial del peregrino*), potwierdzając przebycie drogi poprzez gromadzenie pieczętek z miejsc, które odwiedzili, a po dotarciu do Santiago odebrali *compostelę* czyli świadectwo odbycia pielgrzymki.

3.1. Kiedy nastąpiło odrodzenie ruchu pielgrzymkowego?

Nie jest to fenomen pierwszej dekady XXI w. Trzeba cofnąć się do drugiej połowy lat 80. XX w., kiedy „Camino de Santiago” ponownie się zaludniło pielgrzymami. Od 1986 r. widać widoczny wzrost. W 1985 r. *compostelę* odebrało 690 pielgrzymów, w 1986 – 1801, w 2004 – 179 944 osoby, w 2010 – 272 135 osób (51,23% więcej niż w 2004), a w 2016 – 277 854 (2,1% więcej niż w 2010 i 53,33% więcej niż w 2004). Trzeba podkreślić, iż lata 2004 i 2010 były latami świętymi (odpuść świętego Jakuba, 25 lipca, przypadał wówczas w niedzielę), natomiast rok 2016 był rokiem zwykłym. Po raz pierwszy zdarzyło się, że wzrost pielgrzymów utrzymał się po roku świętym (www 20). Poprzednio zawsze odnotowany był spadek ich liczby. W 2005 r. do Santiago dotarło 93 924 pielgrzymów, o 47,8% mniej niż w roku świętym 2004. W 2013 r. do grobu Apostoła przybyło ponad dwieście tysięcy pielgrzymów (215 879). Natomiast rekordowy okazał się 2016 rok, o czym wspomniano powyżej (www 15). W 2017 r. nadal utrzymuje się widoczna tendencja wzrostowa. W czerwcu dotarło do Composteli 41 620 osób, czyli więcej niż w analogicznym okresie 2016 r. – 39 070 (14,06%). Dla porównania nadmienimy, że w 2010 r. odnotowano w wyżej wymienionym okresie 33 757 pielgrzymów (12,4%).

W 2004 r. Drogę Francuską wybrało 77,05% pielgrzymów, a Portugalską 8,8%. W kolejnych latach różnica zmniejszała się na korzyść Drogi Portugalskiej, którą podążało 12,54% w 2010 r. i 17,82% pielgrzymów w 2016 r. Z kolei na Drodze Francuskiej było 69,52% pielgrzymów (2010) i 63,36% (2016). Widzimy zatem, że na przestrzeni 12 lat *Camino Portugués* znacznie zyskało na znaczeniu, aż o 9,02%, w przeciwieństwie do *Camino Francés*, spadek o 13,69%

Również *Camino Primitivo* przyjęło więcej pielgrzymów, 2,71% w 2004, a w 2016 o 1,64% więcej. Trzeba podkreślić, że jest to jedna z rzadziej wybieranych dróg, podobnie jak *Camino Inglés* (wzrost o 1,77%). Od 2010 r. liczba pielgrzymów na *Camino del Norte* jest stała, odsetek w granicach 6%, ale

Tab. 1. Ogólna liczba pielgrzymów do Santiago w latach 1986–2016

Rok	Liczba pielgrzymów	Rok	Liczba pielgrzymów
1986	1 801	2001	61 418
1987	2 905	2002	68 952
1988	3 501	2003	74 614
1989	5 760	2004	179 944
1990	4 918	2005	93 924
1991	7 274	2006	100 377
1992	9 764	2007	114 026
1993	99 436	2008	125 133
1994	15 863	2009	145 877
1995	19 821	2010	272 135
1996	23 218	2012	192 488
1997	25 179	2013	215 880
1998	30 126	2014	237 812
1999	154 613	2015	262 458
2000	55 004	2016	277 854

Uwagi: *Wytłuszczonym drukiem zaznaczono lata święte

Źródło: opracowanie własne na podstawie <https://oficinadelperegrino.com/estadisticas/> oraz <https://www.cuatrocantones.com/cuantos-peregrinos-hacen-el-camino-de-santiago-al-ano/>.

w 2004 r. był niższy i wyniósł 3,96%. Drugą drogą prócz *Camino Francés*, z widoczną tendencją spadkową, jest *Vía de la Plata*, w 2016 r. o 1,95% mniej pielgrzymów niż w 2010 (tab. 2).

Miejsce rozpoczęcia pielgrzymki najczęściej znajdują się na *Camino Francés*. W 2004 r. trzy najpopularniejsze miejsca to Sarria (21,99%), Cebreiro (11,50%) i Roncesvalles (7,28%). W 2010 r., wraz ze wzrostem ruchu pielgrzymkowego, po Sarrii (24,93) i Cebreiro (8,10%) na trzecie miejsce wybiło się położone na Drodze Portugalskiej Tui (6,65%). Rok 2016 przyniósł kolejne zmiany: Sarria (25,82%) była nieprzerwanie pierwsza, ale za nią pojawia się Saint-Jean Pied-de-Port (12,11%) położone we Francji, ale na *Camino Francés* oczywiście oraz Porto leżące na *Camino Portugués* (6,37%). Mimo zaistniałych zmian, nadal

Tab. 2. Liczba pielgrzymów na wybranych szlakach do Santiago de Compostela

Szlak	Liczba osób			Odsetek (%)		
	2004	2010	2016	2004	2010	2016
Ogółem	179 944	272 135	277 854	100,00	100,00	100,00
w tym:						
Camino Frances	138 646	189 212	176 075	77,05	69,52	63,36
Camino Portugues	15 839	34 147	49 538	8,80	12,54	17,82
Camino del Norte	7 117	17 954	17 289	3,96	6,59	6,22
Via de la Plata	9 309	14 197	9 067	5,17	5,21	3,26
Camino Primitivo	4 876	7 661	12 089	2,71	2,81	4,35
Camino Ingles	3 092	6 442	9 703	1,72	2,36	3,49

Źródło: opracowanie własne na podstawie <https://oficinadelperegrino.com/estadisticas/> w 2004, 2010 i 2016.

miejscowości położone na Drodze Francuskiej wiodły prymat. W 2004 r. w pierwszej piętnastce było ich dziesięć: Sarria, Cebreiro, Roncesvalles, Ponferrada, Saint-Jean Pied-de-Port, León, Astorga, Pampeluna, Burgos i Tracastela. W 2010 r. Tracastela przesunęła się na 18 miejsce. Z kolei w 2016 r. mniejszym zainteresowaniem, prócz Tracasteli, cieszyło się Burgos.

Miejsca rozpoczęcia pielgrzymki związane są oczywiście z wyborem drogi pielgrzymowania. Tak oto wzrosło znaczenie drogi portugalskiej oraz *Camino Primitivo* (tab. 3). Miasta takie jak: Tui (5,96% w 2004, 6,65% w 2010, 5,45% w 2016), Porto (0,47% w 2004, 2,09% w 2010, 6,37% w 2016), Valença do Minho (0,88% w 2004, 1,44% w 2010, 2,43% w 2016), czy Ferrol (1,03% w 2004, 1,87% w 2010, 3,41% w 2016) i Irun (0,29% w 2004, 0,9% w 2010, 1,71% w 2016) na *Camino del Norte* najlepiej ilustrują to zjawisko (www 22, www 23, www 24).

Tab. 3. Miejsce rozpoczęcia pielgrzymki

Miejscowość	Liczba osób			Odsetek (%)		
	2004	2010	2016	2004	2010	2016
Ogółem	179 944	272 135	277 854	100,00	100,00	100,00
w tym:						
Sarria	39 583	67 869	71 766	21,99	24,93	25,82
Cebreiro	20 695	22 057	9 856	11,50	8,10	5,22
Roncesvalles	13 108	13 620	6 746	7,28	5,00	2,42
Tui	10 725	18 121	15 158	5,96	6,65	5,45
Ponferrada	10 648	12 810	8 195	5,91	4,70	2,94
S. Jean P. Port	9 343	17 819	33 656	5,19	6,54	12,11
León	9 284	11 677	12 022	5,15	4,29	4,32
Astorga	6 944	7 404	5 430	3,85	2,72	1,95
Ourense	5 616	6 905	3 163	3,12	2,53	1,13
Vilafranca	4 686	4 744	2 500	2,60	1,74	0,89
Pamplona	3 253	4 189	4 374	1,80	1,53	1,57
Burgos	3 227	4 205	3 394	1,79	1,54	1,22
Oviedo - C.P.	3 175	3 624	7 227	1,76	1,33	2,60
Triacastela	2 370	3 028	1 899	1,31	1,11	0,68
Le Puy	2 194	3 280	3 396	1,21	1,20	1,22

Źródło: opracowanie własne na podstawie <https://oficinadelperegrino.com/estadisticas/> w 2004, 2010 i 2016.

3.2. Jaki jest profil przeciętnego pielgrzyma u początku XXI w.?

Jeżeli chodzi o płeć, to kobiety są coraz liczniejsze i pielgrzymuje ich coraz więcej (44,19% w 2004, 44,25% w 2010 i 48,16% w 2016). Ilość mężczyzn od 2012 r. maleje (55,81% w 2004, 55,75% w 2006, 51,84% w 2016). Między rokiem 2004 a 2016 spadek osiągnął 3,97% (tab. 4).

Dominującą grupą wiekową (tab. 5) są osoby pomiędzy 30 a 60 rokiem życia (58,13% w 2010, 55,12% w 2016), jednak w 2004 r. najliczniejsza była grupa poniżej 30 roku życia (54,79%). Trzecią z grup, bardzo dynamicznie rosnącą, są osoby powyżej 60 lat (17,72% w 2016). W Hiszpanii w sezonie przedwakacyjnym

Tab. 4. Płeć pielgrzymów

Płeć	Liczba osób			Odsetek (%)		
	2004	2010	2016	2004	2010	2016
Ogółem	179 944	272 135	277 854	100,00	100,00	100,00
w tym:						
mężczyźni	100 431	151 706	144 034	55,81	55,75	51,84
kobiety	79 513	120 429	133 820	44,19	44,25	48,16

Źródło: opracowanie własne na podstawie <https://oficinadelperegrino.com/estadisticas/> w 2004, 2010 i 2016.

Tab. 5. Wiek pielgrzymów

Wiek	Liczba osób			Odsetek (%)		
	2004	2010	2016	2004	2010	2016
Ogółem	179 944	272 135	277 854	100,00	100,00	100,00
w tym:						
poniżej 30	98 600	79 899	75 460	54,79	29,36	27,16
30–60	66 783	158 184	153 153	37,11	58,13	55,12
powyżej 60	14 561	34 052	49 241	8,09	12,51	17,72

Źródło: opracowanie własne na podstawie <https://oficinadelperegrino.com/estadisticas/> w 2004, 2010 i 2016.

organizowane są grupowe przejścia Drogą świętego Jakuba dla seniorów. Wiele osób po przejściu na emeryturę wybiera się indywidualnie do Composteli.

Profesje najczęściej wykonywane przez pielgrzymów (tab. 6) to: urzędnicy (20,78%), studenci (17,96%) i przedstawiciele wolnych zawodów (15,03%). W 2016 r. widać znaczny wzrost emerytów (wzrost o 6,33% między 2006 a 2016 rokiem) oraz przedstawicieli wolnych zawodów (wzrost o 2,44%). Pozostałe uwzględnione profesje: nauczyciele (około 6% we wszystkich latach), robotnicy (znaczny spadek w 2016, o 5,46% w porównaniu do 2004), gospodynie domowe (spadek o 3,31% w latach 2004–2016).

Tab. 6. Zawód pielgrzymów

Zawód	Liczba osób			Odsetek (%)		
	2004	2010	2016	2004	2010	2016
Ogółem	179 944	272 135	277 854	100,00	100,00	100,00
w tym:						
student	45 132	50 204	49 889	25,08	18,44	17,96
urzędnik	29 300	62 951	57 740	16,28	23,13	20,78
zawód techniczny	18 481	32 850	34 249	10,27	12,07	12,33
emeryt	12 804	25 370	35 815	7,11	9,32	12,89
wolny zawód	22 660	29 401	41 760	12,59	10,80	15,03
nauczyciel	11 805	16 717	18 922	6,56	6,14	6,81
robotnik	12 019	14 012	3 367	6,67	5,14	1,21
funkcjonariusz	10 048	15 738	15 757	5,58	5,78	5,67
gospodyni domowa	9 763	10 984	5 859	5,42	4,03	2,11

Źródło: opracowanie własne na podstawie <https://oficinadelperegrino.com/estadisticas/> w 2004, 2010 i 2016.

Motywy czysto religijne zawsze były bardzo ważne (74,65% w 2004, 54,74% w 2010, 44,26% w 2016), jednak w 2016 r. pielgrzymi najczęściej deklarowali motywy religijne powiązane z innymi, na przykład kulturowymi (47,74%). Zdecydowanie mniejsza grupa pielgrzymów kierowała się motywami poza religijnymi (5,61% w 2004, 5,07% w 2010, 8% w 2016). Możemy stwierdzić zatem, że mimo masowości nie zaginał charakter religijny Camino (tab. 7). Jednak czynniki poza religijne są, mimo wszystko, coraz częściej obecne. Na przykład wyczynowe pokonywanie szlaku biegiem lub przejazd na rowerze górskim nie należą do rzadkości.

Zdecydowana większość pielgrzymów pokonuje pieszo drogę do grobu świętego Jakuba (91,43% w 2016). Kolejne grupy stanowią: rowerzyści (8,40%), pielgrzymujący konno (0,12%) i osoby poruszające się na wózku inwalidzkim (0,04%), których na szlaku świętego Jakuba jest coraz więcej (tab. 8). W 2016 uwzględniono w statystykach kolejny środek lokomocji: żaglówkę. 15 pielgrzymów (0,005%) właśnie drogą wodną dotarło do świętego Jakuba.

Tab. 7. Motywacja

Motywacja	Liczba osób			Odsetek (%)		
	2004	2010	2016	2004	2010	2016
Ogółem	179 944	272 135	277 854	100,00	100,00	100,00
w tym:						
religijna	134 330	148 964	122 973	74,65	54,74	44,26
religijna i inna	35 528	109 380	132 660	19,74	40,19	47,74
pozareligijna	10 086	13 791	22 221	5,61	5,07	8,00

Źródło: opracowanie własne na podstawie <https://oficinadelperegrino.com/estadisticas/> w 2004, 2010 i 2016.

Tab. 8. Sposoby pielgrzymowania

Sposób pielgrzymowania	Liczba osób			Odsetek (%)		
	2004	2010	2016	2004	2010	2016
Ogółem	179 944	272 135	277 839	100,00	100,00	100,00
w tym:						
pieszo	156 952	237 852	254 025	87,22	87,40	91,43
rower	21 260	32 926	23 347	11,81	12,10	8,40
konno	1 672	1 315	342	0,93	0,48	0,12
fotel na kołach	60	42	125	0,03	0,02	0,04
żaglówka	0	0	15	0,00	0,00	0,00

Źródło: opracowanie własne na podstawie <https://oficinadelperegrino.com/estadisticas/> w 2004, 2010 i 2016.

3.3. Skąd pochodzą pielgrzymi?

Na *Camino* przyjeżdżają pielgrzymi z najdalszych zakątków świata. Początkowo bardzo zdominowane przez Hiszpanów (76,42% w 2004, 69,12% w 2010), w XXI w. zrobiło się pełne obcokrajowców, którzy od 2012 r. systematycznie przełamują hiszpańską dominację. W 2016 r. do Santiago dotarło 153624

Tab. 9. Narodowości pielgrzymów

Kraj pochodzenia	Liczba osób			Odsetek (%)		
	2004	2010	2016	2004	2010	2016
Ogółem	179 944	272 135	277 854	100,00	100,00	100,00
Hiszpania	137 163	188 089	124 230	76,42	69,12	44,71
inny	42 781	84 046	153 624	23,58	30,88	55,29
w tym*:						
Niemcy	6 816	14 503	21 220	15,93	17,25	13,81
Włochy	7 670	14 222	23 944	17,92	16,92	15,59
Francja	6 567	9 140	8 868	15,35	10,87	5,77
Portugalia	3 252	7 786	13 245	7,60	9,26	8,62
Stany Zjednoczone	2 028	3 334	15 236	4,74	3,96	9,92
Kanada	1 090	1 877	4 354	2,54	2,23	2,83
Holandia	1 399	2 063	3 656	3,27	2,45	2,38
Austria	1 203	1 734	1 661	2,81	2,06	1,08
Wielka Brytania	1 432	2 031	6 050	3,34	2,41	3,94
Brazylia	1 439	2 121	4 365	3,36	2,52	2,84
Belgia	1 279	1 507	2 123	2,98	1,79	1,38
Szwajcaria	699	1 128	1 452	1,63	1,34	0,95
Irlandia	563	2 296	6 537	1,31	2,73	4,26
Polska	357	2 040	3 919	0,83	2,42	2,55
Australia	480	1 191	4 441	1,12	1,41	2,89
Korea Pd	18	1 455	4 534	0,04	1,73	2,95
pozostali	6489	15618	28019	15,16	18,58	18,24

Uwagi: * obliczono udział wśród kategorii innych pielgrzymów

Źródło: opracowanie własne na podstawie <https://oficinadelperegrino.com/estadisticas/> w 2004, 2010 i 2016.

obcokrajowców (55,29%), podczas gdy Hiszpanów było prawie 30 tysięcy mniej: 124230 (44,71%).

Najliczniej reprezentowane nacje to: Niemcy, Włosi, Portugalczycy, a w 2016 r. także Amerykanie. W 2004 i 2016 r. prymat wiodli Włosi (odpowiednio 17,92% i 15,59%), w 2010 Niemcy (17,25%). W 2016 r. wśród obcokrajowców

szczególnie widać Amerykanów (wzrost z 3,96% w 2010 do 9,92% w 2016), Włochów (16,92% w 2010 i 15,59% w 2016), Portugalczyków (9,26% w 2010, 8,62% w 2016), Niemców (17,25% w 2010, 13,81% w 2016). Wzrosła liczba Brytyjczyków (2,41% w 2010, 3,94% w 2016), Irlandczyków (2,73% w 2010, 4,26% w 2016), Australijczyków (1,41% w 2010, 2,89% w 2016). Osobnym fenomenem są Koreańczycy, których w 2004 r. zarejestrowało się 18 (0,04%), w 2010 1455 (1,73%), a w 2016 – 4534 (2,95%). Francuzi, niegdyś należący do czołowych nacji pielgrzymkowych, obecnie plasują się na piątym miejscu (8868/2016). Bardzo widoczna na Camino jest obecność Kanadyjczyków, Holendrów, Brazylijczyków, Polaków i Australijczyków. Na stałym poziomie utrzymują się Austriacy, Belgowie, Szwajcarzy (tab. 9).

Popularność Drogi Jakubowej poza Hiszpanią, nawet w odległych zakątkach świata, wzrasta dzięki coraz bogatszej literaturze, kinematografii, a także działalności stowarzyszeń świętego Jakuba na różnych kontynentach, propagujących wartości religijne i kulturowe związanych z Hiszpanią i jej wielowiekowym dziedzictwem.

4. Zakończenie

Camino Francés jest od wieków głównym szlakiem pielgrzymkowym prowadzącym do Santiago de Compostela. U progu XXI w. przeżywa swój renesans. Wzmoczony ruch pielgrzymkowy można zaobserwować nie tylko w latach świętych. Rok 2016 jest tego przykładem, kiedy liczba pielgrzymów do Santiago de Compostela przewyższyła tę z roku świętego 2010. Pielgrzymi reprezentujący ponad sto państw świata przemierzali *Camino de Santiago*. Najczęściej wybierali jako punkt rozpoczęcia miejscowości znajdujące się na Drodze Francuskiej, szczególnie Sarrię. Pozostaje więc ona najczęściej wybieraną przez pielgrzymów, jednak coraz więcej osób kieruje się na Drogę Portugalską lub *Camino del Norte*.

Camino Francés należy do światowego dziedzictwa kultury. Szlak pielgrzymkowy, jak i zabytki przy nim położone, znajdują się na liście UNESCO od 1993 r. Jest to również pierwszy szlak kulturowy, który stał się wzorem przy tworzeniu kolejnych. To właśnie w nim tkwią duchowe i cywilizacyjne korzenie Europy, a ci, którzy nim podążają uczą się otwartości i tolerancji nie zapominając o historii naszego kontynentu, czerpiąc z dziedzictwa Hiszpanii.

Literatura

- Ballester J. M., 2007, *Los caminos de Santiago. Itinerario de peregrinacion y via de civilización*, „Patrimonio mundial”, 45, s. 32–39.
- El Camino de Santiago a pie*, 2006, El pais alquilar, Madrid.
- Diaz y Diaz M., 1991, *El Camino de Santiago Camino de Europa*, „Literatura jacobea medieval”, Xunta de Galicia, s. 110–111.
- Temperan Villaverde E., 2013, 1200 años de peregrinación a Santiago de Compostela. Razones de la peregrinación, [w:] A. Jackowski, F. Mróz, Ł. Mróz (red.), *1200 lat pielgrzymek do grobu św. Jakuba w Santiago de Compostela*, Wydawnictwo „Czuwajmy”, Kraków.

Strony internetowe

- www 1: <http://whc.unesco.org/fr/etatsparties/es/> (09.07.2016).
- www 2: <http://www.ciudadespatrimonio.org/accesibilidad/> (05.07.2016).
- www 3: <http://caminodesantiago.consumer.es/monumentos/#camino-frances> (29.06.2016).
- www 4: http://www.coe.int/t/dg4/cultureheritage/culture/routes/default_fr.asp (19.06.2016).
- www 5: <http://es.calameo.com/read/00007533581346845eda1> (06.07.2016).
- www 6: <https://www.mecd.gob.es/mecd/cultura-mecd/areas-cultura/patrimonio/mc/patrimoniomundial/bienes-declarados/por-ano-de-inscripcion.html> (24.06.2016).
- www 7: <http://www.caminodesantiago.gal/es/descubre/origenes-y-evolucion/de-los-primeros-peregrinos-a-la-actualidad> (04.07.2016).
- www 8: https://vivecamino.com/10-pueblos-con-encanto-en-el-camino-de-santiago_no_381/ (10.07.2016).
- www 9: <http://www.20minutos.es/noticia/638375/0> (10.07.2016).
- www 10: http://es.wikipedia.org/wiki/Anexo:Bienes_de_inter%C3%A9s_cultural_de_Navarra (09.07.2016).
- www 11: <http://www.mundicamino.com/noticias/9078/el-camino-de-santiago-es-un-smbolo-de-la-unidad-europea/>
- www 12: <http://whc.unesco.org/fr/etatsparties/es/> (10.07.2016).
- www 13: https://es.wikipedia.org/wiki/Anexo:Patrimonio_de_la_Humanidad_en_España (08.07.2016).
- www 14: <http://caminodesantiago.consumer.es/monumentos/#camino-frances> (03.07.2016).

- www 15: <http://www.elcorreogallego.es/santiago/ecg/americanos-suben-podio-ruta-jacobeas/idEdicion-2016-07-03/idNoticia-1006263/> (05.07.2016).
- www 16: <http://www.ciudadespatrimonio.org/accesibilidad/> (25.06.2016).
- www 17: <http://www.ciudadespatrimonio.org/ciudades/index.php?cd=10> (25.06.2016).
- www 18: <http://www.mundiaro.com/articulo/camino-de-santiago/camino-santiago-simbolo-unidad-europea/20170629204652093415.html> (28.06.2016).
- www 19: <https://www.mecd.gob.es/mecd/cultura-mecd/areas-cultura/patrimonio/mc/patrimoniomundial/bienes-declarados/por-ano-de-inscripcion.html> (29.06.2016).
- www 20: https://vivecamino.com/balance-de-record-en-el-camino-de-santiago-en-2016-278041-peregrinos_no_349/ (05.0.2016).
- www 21: <https://oficinadelperegrino.com/estadisticas/> (10.07.2016).
- www 22: <https://oficinadelperegrino.com/wp-content/uploads/2016/02/peregrinaciones2016.pdf> (08.06.2016).
- www 23: <https://oficinadelperegrino.com/wp-content/uploads/2016/02/peregrinaciones2010.pdf> (08.06.2016).
- www 24: <https://oficinadelperegrino.com/wp-content/uploads/2016/02/peregrinaciones2004.pdf> (08.06.2016).
- www 25: <http://whc.unesco.org/fr/list/669> (26.06.2016).
- www 26: <https://www.cuatrocantones.com/cuantos-peregrinos-hacen-el-camino-de-santiago-al-ano/> (27.07.2016).
- www 27: <https://www.elcorreogallego.es/xacobeo/ecg/vaya-dios-camino-libro-guia-coreano-byun-jeong-augustine/idEdicion11-07-2010-/idNoticia/567736-27.07.2016>.

*Bogna Matuszewska-Sulima, mgr
Instytut Geografii i Gospodarki Przestrzennej
Uniwersytet Jagielloński w Krakowie*

